

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ
ДО ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ
ДЕЗАДАПТОВАНИХ ДІТЕЙ**

*Как только мы уничтожаем ценности,
мы уничтожаем воспитание
Лео Ворд.*

У статті проаналізовано поняття “духовно-моральні цінності”, “християнські цінності” як підґрунтя для самовизначення та самовдосконалення дезадаптованих дітей і молоді. Узагальнено досвід А.С. Макаренка щодо створення умов, які забезпечують формування духовно-моральних цінностей дезадаптованих дітей, наведено систему їх формування, а також обґрунтовано необхідність і визначено засоби підготовки майбутніх соціальних педагогів в умовах професійно спрямованого освітнього середовища.

Ключові слова: духовно-моральні цінності, християнські цінності, формування духовно-моральних цінностей дезадаптованих дітей, професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів.

За даними американських соціологів, які наводить Єн-Бі-Сі, 2,5 млрд жителів Землі (40%) вважають себе християнами [13, с. 3]. Також, за даними соціологічного опитування, проведеного в Україні інститутом Горшеніна, рівень суспільної моралі в державі є низьким (60%) та середнім (29,4%), що дає підстави зробити висновок про те, що саме сьогодні, коли державні моральні норми вже не в змозі виконувати всі важливі функції у суспільному вихованні та розвитку, необхідним стає відродження духовних цінностей християнства як одного з важливих факторів соціального впливу сьогодення.¹

Духовно-моральні цінності особистості як підґрунтя її формування мають відповідати загальнолюдським цінностям, тоді особистість буде здатною знайти своє місце в суспільстві та самореалізуватися у суспільному житті. Якщо ж її духовно-моральні цінності не збігаються із загальнолюдськими або суспільними цінностями, то вона не може позитивно соціалізуватися в ньому і стає дезадаптованою. Особливо вразливими є дезадаптовані діти та молодь, які, на відміну від дорослих суб'єктів, є менш захищеними. У такому разі християнські цінності можуть стати фундаментом побудови системи їхніх духовно-моральних цінностей.

Аналіз літературних джерел з проблеми формування цінностей дає змогу визначити, що поняття “християнські цінності” є складним об'єктом, зміст якого визначають по-різному [7, с. 2]:

1) це система цінностей, дотримання якої дає людині змогу досягти “абсолютного блага, що має значення у будь-якому відношенні та для будь-якого суб'єкта”;

2) це “віра у Бога, любов до ближнього та сім'я” (93, 90, 84%), а також “свобода, патріотизм та віра в загробне життя” (51–57%), як свідчать дані соціологічного опитування.

У системі християнських цінностей виділяють такі важливі елементи, як [7]: а) джерело всіх інших цінностей – “істина про Пресвяту Трійцю як абсолютно досконалий Дух”; б) “вчення про унікальність людської особистості” як безсмертного духовного істота; в) “вчення про спасіння”, що визначає високий сенс і мету людського життя й закликає до всебічного духовного вдосконалення; г) соборний духовний досвід Церкви, що висвітлено у богослужбних текстах, творіннях святих отців та житіях святих. Із вищезазначеними елементами системи християнських цінностей дезадаптовані діти, що перебувають у спеціальних державних закладах, можуть бути ознайомлені через організацію соціально-педагогічної діяльності з використанням етнокультурного потенціалу свят народного календаря.

Як свідчать філософські та психологічні дослідження М.М. Бахтіна, В.П. Зінченка, М.К. Мамардашвілі, О.О. Хамідова, Г.Г. Шпета, культура створює умови для формування духовно-моральних цінностей людини, здатні сприяти розкриттю її творчості, самоперетворенню й моральному самовдосконаленню [3; 6; 13; 15; 17]. Як доводять дослідження вищезазначених авторів, духовно-моральні цінності дають людині змогу відчувати повноту буття за допомогою виходу до “духовної вертикалі” актуального стану. Спираючись на вищезазначене, можна стверджувати, що засвоєння морально-духовних цінностей дезадаптованими дітьми стане тією основою, яка дасть їм можливість морально самоперетворюватися, самовдосконалюватися й бути щасливими у майбутньому житті. Саме тому важливою стає підготовка майбутніх соціальних педагогів до формування духовно-моральних цінностей дезадаптованих дітей в умовах професійно спрямованого освітнього середовища.

Дослідження А.М. Коршунова, котрі спрямовані на розкриття сутності духовності й духовно-моральних цінностей, доводять, що для індивіда цінностями є все те, що сприяє його фізичному та духовному розвитку, але не будь-яка значущість може бути цінністю, оскільки ціннісним є те, що включено у суспільний прогрес та сприяє йому [9; 10].

У філософському розумінні духовності вона розглядається як здатність перетворювати універсум зовнішнього буття на внутрішній всесвіт особистості на етичній основі його свободи перед постійно мінливими ситуаціями [2]. Дослідники виділяють пізнавальне, моральне й естетичне начала, яким, у свою чергу, відповідають духовні цінності, що належать до розряду найвищих, – істина, добро, краса, відчуття обов’язку й совість. Отже, аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження засвідчив, що вона ще не є розробленою в аспекті соціального виховання дезадаптованих дітей та молоді та потребує детального вивчення.

Мета статті – проаналізувати систему формування духовно-моральних цінностей дезадаптованих дітей і молоді; обґрунтувати необхідність підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування вищезазначеної системи в умовах професійно зорієнтованого освітнього середовища.

Як доводить З.А. Хубієва, у моральному началі людської діяльності знаходять вияв духовно-моральні цінності [16]. Автор стверджує, що духовно-моральні цінності – це домінуючий фактор формування особистості [16, с. 3]. До моральної свідомості вона зараховує моральні категорії, моральні відчуття, моральні ідеали. Моральні норми формуються через практику спілкування, а по-

тім, акумулюючись, перетворюються на внутрішні переконання, відчуття й ідеали, які й відповідають і формують поведінку особистості та визначають оцінку її вчинків. Враховуючи вищезазначене, важливим елементом підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з дезадаптованими дітьми є педагогічне проектування освітнього професійно спрямованого середовища, компонентами якого є й аудиторні лекційно-семінарські заняття, під час яких студенти опановують категоріальний апарат, підготовка волонтерських ініціатив, пов'язаних із реалізацією на практиці засвоєних теоретичних знань та вмінь, а також здійснення багатоетапного наукового дослідження, яке є джерелом потенційного професійного досвіду майбутніх фахівців. Під час навчання в умовах вищезазначеного освітнього середовища майбутні соціальні педагоги не тільки набувають професійного досвіду, а й формується особистість майбутнього фахівця, закладається його професійно-педагогічна культура як умова майбутньої ефективної професійної діяльності з дезадаптованими дітьми та молоддю шляхом набуття таких особистісних характеристик, як відповідальність, сумлінність, наполегливість, повага до колег та вихованців, толерантність, емпатійність.

У галузі соціальної педагогіки поняття “дезадаптація” розглядають як результат неуспішного проходження процесу соціальної адаптації, коли особа замість інтеграції з навколишнім соціумом та самовизначення в ньому, що передбачає реалізацію всіх внутрішніх можливостей і потенціалу особистості у соціально значущій діяльності та розвитку власної особистості, втрачає соціальні зв'язки та перетворюється на нездатну взаємодіяти із середовищем, а також нездатну адаптуватися до власних потреб [1]. Завдяки процесу дезадаптації особистість стає дезадаптованою. Аналіз праць дослідників у галузі соціальної психології продемонстрував, що виділяють три різновиди дезадаптованості особистості:

1) стійка ситуативна (неефективна адаптація), коли особистість не знаходить шляхів і засобів у певних соціальних умовах, хоча намагається це зробити;

2) тимчасова (нестійка адаптація), яку можна подолати за допомогою спеціальних адаптивних заходів;

3) загальна стійка, що характеризується станом фрустрації, який активізується становленням патологічних захисних механізмів. Спостереження за поведінкою вихованців притулку для дітей “Гармонія” засвідчили, що для зазначеного контингенту характерними є всі три різновиди дезадаптованості, причому, особливо на початковому етапі перебування в закладі, переважають другий та третій. Тому для ефективної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з дезадаптованими дітьми слід підвищувати їхню готовність до здійснення спеціальних адаптаційних вправ та заходів.

Як зазначають дослідники у галузі соціальної психології, основу дезадаптованої поведінки становить конфлікт, під впливом якого поступово формується неадекватне реагування на умови та вимоги середовища у формі відхилень у поведінці як реакція на фактори, що систематично й постійно провокують, а впоратися з ними особистість не в змозі [5; 8]. Початковим станом психологи вважають стан дезорієнтації, коли особа або зовсім не реагує, або реагує будь-як (першим способом, який подає). Якщо стан дезорієнтації повторюється часто, це може призвести до виникнення внутрішнього (невдоволення собою, власним становищем) або зовнішнього (невдоволення середовищем) конфлікту, та як результат – до дезадаптованої поведінки. Коли особа не знаходить себе у середо-

вищі, не має можливості його змінити, це підштовхує її на пошук захисних форм поведінки, що дадуть змогу створити змістові й емоційні бар'єри відносно оточення, а також до зниження рівня вимог і самооцінки. Тому, на нашу думку, важливими в адаптаційному аспекті стають тренінгові вправи, які проводитиме соціальний педагог, що допоможуть дезадаптованим дітям набутти досвіду адекватної (соціально-схвалюваної) поведінки у складних життєвих обставинах, а також сприятимуть формуванню у них загальнолюдських духовно-моральних цінностей.

У структурі цінності Г.П. Вижлецов виділяє три взаємопов'язаних елементи: значущість, норма й ідеал, які по-різному визначаються на трьох рівнях культури [4]:

1) нижчому (вітальному) – цінності життя та культури сприймаються й існують як значущості, а моральні норми можуть існувати й виконуватися як зовнішні, корисні у життєвих ситуаціях;

2) рівень соціалізованої культури – цінності й норми мають бути засвоєні та перейти на внутрішній рівень і домінувати як цінності, що є вищими за цінності інших людей;

3) повноцінної культури – вища цінність – інша людина, тому людяність у ставленні до світу приводить до панування духу над матерією, соціумом й практичністю буття.

Оскільки принцип гуманізму є найважливішим у діяльності соціального педагога з дезадаптованими дітьми, бо його дотримання забезпечуватиме розвиток довірчих відносин між педагогом й вихованцями. А це, у свою чергу, сприятиме відродженню втраченого відчуття довіри й поваги у дезадаптованих дітей як фундаменту системи їхніх духовно-моральних цінностей.

Спираючись на вищезазначені дослідження, слід будувати процес формування морально-духовних цінностей дезадаптованих дітей як ступеневу систему, що має три рівні й сприятиме поступовому збільшенню можливостей індивіда в духовно-моральному розвитку. Виховний процес у державній установі для дезадаптованих дітей має бути побудований як процес ресоціалізації й забезпечувати опанування духовно-моральними цінностями, створеними людством протягом століть, переосмислення дітьми власної системи цінностей, а також сприяти перетворенню їх на власні ціннісні надбання.

Питанням педагогічної аксіології присвячено праці відомих педагогів Я.А. Коменського, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, Л.М. Толстого, К.Д. Ушинського, які визначили сутність цінностей у педагогічному процесі через ідею корисності навчання як для індивіда, так і для суспільства в цілому. Особливе місце у вищезазначеній сфері посідають дослідження А.С. Макаренка, який усі найважливіші для вихованця цінності об'єднав у поняття "людська культура" (освіта, дисципліна, відчуття обов'язку, поняття про честь, ввічливість, доброта, вміння володіти собою, здатність впливати на інших, вміння бути веселим, бадьорим, підтягнутим, здатним боротися, будувати, жити й любити, бути щасливим). Як зазначає автор, "справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість... Тут проходить цікава лінія: від найпростішого, примітивного задоволення – до глибинного відчуття обов'язку. Найважливіше, що ми звикли цінувати в людині – це її сила і краса. І те й інше визначається у людини виключно за типом ставлення до перспективи... Чим ширше колектив, перспективи, якого

є для людини її особистісними перспективами, тим людина є красивішою й вищою. Виховати людину – означає виховати у неї перспективні шляхи. Методика цієї роботи полягає в організації нових перспектив, у використанні тих, що вже є, у поступовій підстановці більш цінних” [11, с. 311].

Сучасні дослідники серед важливих для процесу виховання цінностей виділяють [14]:

- соціальну справедливість, доброту, порядність, совісність (Г.М. Філонов);
- боротьбу за мир, труд, сім'ю (О.С. Капто);
- здоровий спосіб життя, прагнення до довголіття, милосердя, моральна й фізична досконалість, турбота про навколишнє середовище й оточення (Г.В. Куцев);
- культ предків, шанобливе ставлення до минулого (Є. О. Ямбург).

Враховуючи ідеї наведених авторів та специфіку виховного процесу державних установ для дезадаптованих дітей і молоді, зазначимо, що, крім визначеної вище системи загальнолюдських цінностей, до важливих для цього контингенту цінностей можна зарахувати також цінність здорового способу життя та турботу про навколишнє середовище й оточення, а також культ предків і шанобливе ставлення до минулого свого народу – як ті цінності, які, як правило, або відсутні у вихованців взагалі, або навіть замінені антицінностями (у разі наявності поганих звичок та досвіду “вуличного життя”).

Для майбутнього соціального педагога як фахівця у галузі виховання особливо важливими стають знання тих важливих духовно-моральних цінностей, що мають бути засвоєні та відтворені вихованцями і є загальноприйнятими у педагогіці. Ще відомий педагог Я.А. Коменський у XVI ст. визначив найважливіші, на його думку, цінності для дитини залежно від віку [11]:

1) молодший вік (благочестя, помірність, охайність, шанобливість, запобігливість, прагнення до правоти й справедливості, благодійність, працелюбність, витримка, делікатність і готовність служити старшим, вміння тримати себе з гідністю);

2) старший вік (стриманість, помірність, гігієна, слухняність, правдивість, привітність, прагнення до діяльності, вміння мовчати, витримка, послужливість, ввічливість, поняття про те, що є пристойним, а що – ні).

Висновки. Отже, проведене дослідження дає змогу зазначити: 1) у системі формування духовно-моральних цінностей дезадаптованих дітей важливе місце мають посідати християнські цінності як джерело для їхнього самовдосконалення та самовиховання; 2) підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з дезадаптованими дітьми в умовах професійно спрямованого освітнього середовища має забезпечувати можливості для використання історико-педагогічної спадщини у сучасних умовах виховання як основи у формуванні системи морально-духовних цінностей дезадаптованих дітей, а також для розвитку в студентів таких професійно важливих характеристик, як: відповідальність, сумлінність, наполегливість, толерантність, емпатійність та повага до колег і вихованців.

Список використаної літератури

1. Алмазов Б.Н. Психическая средовая дезадаптация несовершеннолетних / Б.Н. Алмазов. – Свердловск : Средне-Уральское книжное издательство, 1986. – 128 с.

2. Арнольд А.И. Введение в культурологию : учеб. пособ. / А.И. Арнольд. – М. : Народная Академия культуры и общечеловеческих ценностей, 1993. – 352 с.

3. Бахтин М.М. К философии поступка. Философия и социология науки и техники / М.М. Бахтин // Ежегодник 1984–1985. – М. : Наука, 1986. – С. 82–83.
4. Выжлецов Г.П. Аксиология культуры / Г.П. Выжлецов. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 1996. – 148 с.
5. Грищенко Л.А. Психология отклоняющегося поведения и задачи педагогической реабилитации трудновоспитуемых учащихся / Л.А. Грищенко, Б.Н. Алмазов. – Свердловск : СИПИ, 1987. – 90 с.
6. Зинченко В.П. Посох Осипа Мандельштама и трубка Мамардашвили. К началу органической психологии / В.П. Зинченко. – М. : Новая школа, 1997. – 336 с.
7. Иеромонах Иов. Что такое христианские ценности... [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru/answers/7007.htm>.
8. Каган Б.Е. Психогенные формы школьной дезадаптации / Б.Е. Каган // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 39–42.
9. Коршунов А.М. Восприятие в процессе познания : дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук / А.М. Коршунов. – М., 1962.
10. Коршунов А.М. Гносеологический образ : дис. на соискание ученой степени д-ра психол. наук / А.М. Коршунов. – М., 1968.
11. Коменский Я.А. Материнская школа, или о заботливом воспитании юношества в первые шесть лет / Я.А. Коменский // Учитель учителей. Избранное. – М. : Карапуз, 2008. – С. 18–60.
12. Макаренко А.С. Методика организации воспитательного процесса / А.С. Макаренко // Педагогические сочинения. – Т. 1. – С. 311.
13. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию / М.К. Мамардашвили. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
14. Основные христианские ценности // Сборник статистики. Христианство [Электронный ресурс]. – Режим доступа: uucys.ru/statistics/item/128/.
15. Хамидов А.А. Категории и культура / А.А. Хамидов. – Алма-Ата : Гылым, 1992. – 240 с.
16. Хубиева З.А. Духовно-нравственные ценности и их влияние на формирование современной личности : автореф. дис. ... филос. наук / З.А. Хубиева. – Ставрополь, 2006. – 20 с.
17. Шпет Г.Г. Эстетические фрагменты : соч. / Г.Г. Шпет. – М. : Мир, 1989. – 431 с.

Статья надійшла до редакції 18.02.2013.

Костина В.В. Подготовка будущих социальных педагогов формирования духовно-моральных ценностей дезадаптированных детей

В статье проанализированы понятия “духовно-моральные ценности”, “христианские ценности” как основа для самоопределения и самоусовершенствования дезадаптированных детей и молодежи. Обобщен опыт А.С. Макаренко относительно создания условий, которые обеспечивают формирование духовно-моральных ценностей дезадаптированных детей, приведена система их формирования, а также обоснована необходимость и выделены средства подготовки будущих социальных педагогов в условиях профессионально направленной образовательной среды.

Ключевые слова: *духовно-моральные ценности, христианские ценности, формирование духовно-моральных ценностей дезадаптированных детей, профессиональная подготовка будущих социальных педагогов.*

Kostina V.V. Preparation of the future social workers formation of spiritual and moral values of maladjusted children

The article analyzes the concept of “spiritually-moral values”, “Christian values” as a basis for self-determination and self-improvement of maladjusted children and youth. Summed up is the A.S. Makarenko’s experience on the establishment of conditions that allow the formation of spiritually-moral values of maladjusted children, shown the system of their formation, also established is the necessity and highlighted tools that would train future social pedagogues in a professionally-directed learning environment.

Key words: *spiritually-moral values, Christian values, the formation of spiritually-moral values of maladjusted children, professionally train future social pedagogues.*